

Προστασία από την επεξεργασία προσωπικών δεδομένων στο πλαίσιο προκριματικών εκλογών για την ανάδειξη ηγεσίας υπό ίδρυση πολιτικού φορέα

ΑΠΔΠΧ Απόφαση 126/2017

Σύνθεση: Κ. Μενουδάκος (Πρόεδρος),
Χ. Ανθόπουλος (Εισηγητής),
Κ. Χριστοδουίλου, Α. Συμβώνης,
Σ. Βλάχοπουλος, Κ. Λαμπρινουδάκης
και Ε. Μαρτσούκου (τακτικά μέλη)
Κ. Καρβέλη, (Ε.Ε.Π., Δικηγόρος - βοηθός
εισηγητή) Ε. Παπαγεωργοπούλου
(γραμματέας)

Νομικές διατάξεις: Άρθρα 29 παρ. 1 Συντ., 7 παρ. 1, 2 και 3, 7Α παρ. 1 στοιχ. γ' ν. 2472/1997, 8 παρ. 1 και 2 στ. δ' Οδηγίας 95/46/ΕΚ

Για τη διεξαγωγή της εκλογικής διαδικασίας επιλογής του επικεφαλής ενός υπό ίδρυση νέου πολιτικού φορέα –ο οποίος δεν έχει ακόμη μετασχηματισθεί σε πολιτικό κόμμα και δεν έχει εγγεγραμμένα μέλη– μπορεί να καταρτιστεί αρχείο ψηφισάντων, προκειμένου αφενός να αποδεικνύεται η συμμετοχή στην ψηφοφορία και αφετέρου να προκύπτει, διά της υπογραφής των ψηφίζοντων, η συγκατάθεσή τους ως προς την επεξεργασία των ενυπόστατων προσωπικών τους δεδομένων. Το εν λόγω αρχείο μπορεί να χρησιμοποιηθεί αποκλειστικά για τον έλεγχο του αδιάβλητου της ψηφοφορίας και για τον λόγο αυτόν η τήρηση και η λειτουργία του πρέπει να περιορίζεται στο απολύτως αναγκαίο χρονικό διάστημα για τη διενέργεια των απαιτούμενων εξακριβώσεων, το οποίο κατά την κρίση της ΑΠΔΠΧ, δεν μπορεί να υπερβαίνει τους δύο μήνες μετά την ολοκλήρωση του δεύτερου γύρου των προκριματικών εκλογών.

Περαιτέρω, επιτρέπεται η δημιουργία ιδιαίτερου αρχείου μελών του νέου πολιτικού φορέα, στο οποίο θα καταχωρίζονται τα στοιχεία ταυτότητας και επικοινωνίας όσων από τους ψηφίζοντες δηλώσουν ότι επιθυμούν τη συμμετοχή τους στις περαιτέρω διεργασίες για τη συγκρότηση του νέου πολιτικού φορέα. Τα στοιχεία που περιλαμβάνονται στο εν λόγω αρχείο μπορούν να τηρηθούν επ' αόριστον, δεδομένου ότι ο σκοπός του συγκεκριμένου αρχείου είναι η συγκρότηση του πρώτου πυρήνα των μελών και των εκλογέων του νέου πολιτικού φορέα και υπάρχει ειδική συγκατάθεση των προσώπων αυτών για τον συγκεκριμένο σκοπό επεξεργασίας. Απαγορεύεται η καθ' οιονδήποτε τρόπο διάδοση των προσωπικών δεδομένων που περιέχονται στο αρχείο αυτό και κυρίως η διάδοσή τους μέσω διαδικτύου.

Τέλος, όσον αφορά το αρχείο εθελοντών επιτρέπεται η τήρηση και η λειτουργία του, αλλά μόνο για χρονικό διάστημα δύο μηνών μετά την ολοκλήρωσή του δεύτερου γύρου των προκριματικών εκλογών, ενώ και στην περίπτωση αυτήν απαγορεύεται η καθ' οιονδήποτε τρόπο διάδοση των προσωπικών δεδομένων που περιέχονται στο αρχείο αυτό.

Η Αρχή έλαβε υπόψη της τα ακόλουθα:

Με το υπ' αριθμόν πρωτ. Γ/ΕΙΣ/6346/01.09.2017 έγγραφό του ο καθηγητής κ. Νίκος Αθιβιζάντος, Πρόεδρος της Ανεξάρτητης Επιτροπής Διαδικασιών και Δεοντολογίας (εφεξής ΑΕΔΔ) για τη διεξαγωγή προκριματικών εκλογών για την ανάδειξη ενός νέου πολιτικού φορέα γνωστοποίησε στην Αρχή ότι η ΑΕΔΔ προτίθεται να τηρήσει τα ακόλουθα αρχεία:

1. Αρχείο Εθελοντών για τη διεξαγωγή της ψηφοφορίας και τη συγκρότηση εφορευτικών επιτροπών, το οποίο θα περιλαμβάνει τα στοιχεία ταυτότητας και επικοινωνίας των ενδιαφερομένων,
2. Αρχείο ψηφισάντων, το οποίο θα περιλαμβάνει τα στοιχεία ταυτότητας όσων ψηφίσουν για ανάδειξη του επικεφαλής του νέου πολιτικού φορέα (όνομα, επώνυμο, πατρώνυμο, δ/νση, ΑΔΤ) και
3. Μητρώο Μελών του νέου πολιτικού φορέα, στο οποίο θα καταχωρισθούν τα στοιχεία ταυτότητας και επικοινωνίας όσων από τους ψηφίζοντες δηλώσουν ότι επιθυμούν να συμμετάσχουν στη διαδικασία που θα ακολουθήσει για τη σύγκληση του ιδρυτικού συνεδρίου.

Εν όψει των ανωτέρω, η Αρχή προσκάλεσε, για παροχή διευκρινίσεων εκ μέρους της Επιτροπής, τον κ. Γ.Α. να παραστεί κατά την συζήτηση της υπόθεσης στην Ολομέλεια της Αρχής την 10.10.2017, ο οποίος κατά την ακρόαση ανέφερε τα εξής:

Πριν από τον πρώτο γύρο της εκλογής για την ανάδειξη του επικεφαλής του νέου ενιαίου πολιτικού φορέα θα λάβει χώρα διαδικασία ηλεκτρονικής προεγγραφής. Ειδικότερα, στην αντίστοιχη σελίδα του σχετικού ιστότοπου της Επιτροπής ο ψηφοφόρος θα καταχωρεί ονοματεπώνυμο, πατρώνυμο, μητρώνυμο, έτος γεννήσεως, ώστε από την εφαρμογή «μάθε πού ψηφίζεις» να ευρεθεί ο ειδικός εκλογικός αριθμός εγγραφής του στον εθνικό εκλογικό κατάλογο. Στη συνέχεια, θα διευκρινίζει εάν θέλει να εγγραφεί ως απλός ψηφοφόρος ή ως μέλος. Ανάλογα με την απάντηση θα εμφανίζεται διαφορετική δήλωση συγκατάθεσης για την χρήση των στοιχείων του από την επιτροπή. Εάν η επιλογή είναι «ψηφοφόρος», η διαδικασία παροχής στοιχείων έχει ολοκληρωθεί. Εάν η επιλογή είναι «μέλος», θα ζητούνται επιπλέον κινητό και σταθερό τηλέφωνο καθώς και email, διεύθυνση κατοικίας, και τομείς ενδιαφερόντων.

Εφόσον δεν έχει γίνει προεγγραφή κατά τα ανωτέρω αναφερόμενα, θα πραγματοποιείται διαδικασία χειρόγραφης εγγραφής κατά την ημερομηνία διεξαγωγής του πρώτου γύρου των εκλογών. Ειδικότερα, ο ψηφοφόρος προσερχόμενος στον χώρο, θα δηλώνει εάν θέλει να λάβει μέρος ως (απλός) ψηφοφόρος ή μέλος. Ανάλογα με την επιλογή του παρέχεται διαφορετική τυπωμένη φόρμα συμπλήρωσης στοιχείων, πανομοιότυπη με την αντίστοιχη της διαδικασίας ηλεκτρονικής προεγγραφής.

Όσον αφορά τη διαδικασία ηλεκτρονικής εγγραφής των εθελοντών, ο ενδιαφερόμενος ακολουθεί το πρώτο βήμα της ηλεκτρονικής προεγγραφής και επιπλέον καταχωρεί κινητό τηλέφωνο, καθώς και εάν προσφέρεται να βοηθήσει ως χειριστής ταμπλέτας ή σε άλλη εργασία της εκλογικής διαδικασίας.

Από τις παραπάνω διαδικασίες σχηματίζονται το αρχείο ψηφισάντων (απλών ψηφοφόρων) και το αρχείο των μελών, τα οποία προέρχονται από τη βάση δεδομένων των ψηφοφόρων και το

αρχείο των εθελοντών το οποίο προέρχεται από τη βάση δεδομένων των εθελοντών.

Ειδικότερα, το αρχείο των ψηφισάντων (απλών ψηφοφόρων) διατηρείται επί 2 μήνες μετά την ολοκλήρωση του δεύτερου γύρου των εκλογών, ώστε να ολοκληρωθούν οι διαδικασίες εξέτασης τυχόν ενστάσεων. Ακολούθως, το εν λόγω αρχείο, με ευθύνη του υπεύθυνου επεξεργασίας, καταστρέφεται.

Το αρχείο των μελών διατηρείται και παραδίδεται στην ηγεσία του νέου φορέα, ενώ το αρχείο των εθελοντών διατηρείται επί 2 μήνες μετά την ολοκλήρωση του δεύτερου γύρου των εκλογών, ώστε να ολοκληρωθούν οι διαδικασίες εξέτασης ενστάσεων αλλήλ και διευθετήσεων όρων των εργασιών της εκλογικής διαδικασίας. Ακολούθως το εν λόγω αρχείο, με ευθύνη του υπεύθυνου επεξεργασίας, καταστρέφεται.

Την εκλογική διαδικασία εποπτεύει Κεντρική Εφορευτική Επιτροπή, η οποία είναι υπεύθυνη για την τήρηση όρων των κανόνων διεξαγωγής των εκλογών, μεταξύ των οποίων και των ανωτέρω αναφερόμενων διαδικασιών.

Η Αρχή, μετά από την ακροαματική διαδικασία και εξέταση των στοιχείων του φακέλου και αφού άκουσε τον εισηγητή και τις διευκρινίσεις από τη βοηθό εισηγητή, η οποία στη συνέχεια αποχώρησε πριν από τη διάσκεψη για την λήψη απόφασης, μετά από διεξοδική συζήτηση

ΣΚΕΦΤΗΚΕ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΟΝ ΝΟΜΟ

Το άρθρο 2 του ν. 2472/97 ορίζει τα εξής:

«Για τους σκοπούς του παρόντος νόμου νοούνται ως:

α) (...)

β) «Ευαίσθητα δεδομένα», τα δεδομένα που αφορούν (...) τα πολιτικά φρονήματα (...).

Το άρθρο 4 παρ. 1 του ν. 2472/97 ορίζει τα εξής:

«1. Τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα για να τύχουν νόμιμης επεξεργασίας πρέπει:

α) Να συλλέγονται κατά τρόπο θεμιτό και νόμιμο για καθορισμένους σαφείς και νόμιμους σκοπούς και να υφίστανται θεμιτή και νόμιμη επεξεργασία εν όψει των σκοπών αυτών.

β) Να είναι συναφή, πρόσφορα και όχι περισσότερα από όσα κάθε φορά

απαιτείται εν όψει των σκοπών της επεξεργασίας.

γ) (...)

δ) Να διατηρούνται σε μορφή που να επιτρέπει τον προσδιορισμό της ταυτότητας των υποκειμένων τους μόνο κατά τη διάρκεια της περιόδου που απαιτείται, κατά την κρίση της Αρχής, για την πραγματοποίηση των σκοπών της συλλογής τους και της επεξεργασίας τους (...).

Το άρθρο 7 του ν. 2472/97 ορίζει τα εξής:

«1. Απαγορεύεται η συλλογή και επεξεργασία ευαίσθητων δεδομένων.

2. Κατ' εξαίρεση επιτρέπεται η συλλογή και η επεξεργασία ευαίσθητων δεδομένων, καθώς και η ίδρυση και λειτουργία σχετικού αρχείου, ύστερα από άδεια της Αρχής, όταν συντρέχουν μία ή περισσότερες από τις ακόλουθες περιπτώσεις:

α) Το υποκείμενο έδωσε τη γραπτή συγκατάθεσή του εκτός εάν η συγκατάθεση έχει αποσπασθεί με τρόπο που αντίκειται στο νόμο ή στα χρηστά ήθη ή νόμος ορίζει ότι η συγκατάθεση δεν αίρει την απαγόρευση.

(...)

3. Η Αρχή χορηγεί άδεια συλλογής και επεξεργασίας ευαίσθητων δεδομένων, καθώς και άδεια ιδρύσεως και λειτουργίας αρχείου, ύστερα από αίτηση του υπευθύνου επεξεργασίας. Εφόσον η Αρχή διαπιστώσει ότι πραγματοποιείται επεξεργασία ευαί-

σθητων δεδομένων, η γνωστοποίηση αρχείου, σύμφωνα με το άρθρο 6 του παρόντος νόμου, επέχει θέση αιτήσεως για τη χορήγηση άδειας. Η Αρχή μπορεί να επιβάλει όρους και προϋποθέσεις για την αποτελεσματικότερη προστασία του δικαιώματος ιδιωτικής ζωής των υποκειμένων ή τρίτων.

Το άρθρο 7Α παρ. 1 του ν. 2472/97 ορίζει τα εξής:

«1. Ο υπεύθυνος επεξεργασίας απαλλάσσεται από την υποχρέωση γνωστοποίησης του άρθρου 6 και από την υποχρέωση λήψης άδειας του άρθρου 7 του παρόντος νόμου στις ακόλουθες περιπτώσεις:

α) (...)

γ) Όταν η επεξεργασία γίνεται από σωματεία, ενώσεις προσώπων και πολιτικά κόμματα και αφορά δεδομένα των μελών ή εταιρών τους, εφόσον αυτοί έχουν δώσει τη συγκατάθεσή τους και τα δεδομένα δεν διαβιβάζονται ούτε κοινοποιούνται σε τρίτους (...).

Επίσης η Οδηγία 95/46/ΕΚ ορίζει στο άρθρο 8 τα εξής: «Επεξεργασία ειδικών κατηγοριών δεδομένων

1. Τα κράτη-μέλη απαγορεύουν την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που παρέχουν πληροφορίες για τη φυλετική ή εθνική καταγωγή, τα πολιτικά φρονήματα, τις θρησκευτικές ή φιλοσοφικές πεποιθήσεις, τη συμμετοχή σε συνδικαλιστικές οργανώσεις και την υγεία και τη σεξουαλική ζωή.

2. Η παράγραφος 1 δεν ισχύει εφόσον:

α) (...)

β) (...)

γ) (...)

δ) η επεξεργασία πραγματοποιείται από ίδρυμα, σωματείο ή οποιονδήποτε άλλο μη κερδοσκοπικό φορέα ο οποίος επιδιώκει πολιτικούς, φιλοσοφικούς, θρησκευτικούς ή συνδικαλιστικούς σκοπούς, υπό τον όρο ότι η επεξεργασία αφορά μόνον τα μέλη του ή πρόσωπα με τα οποία το ίδρυμα, το σωματείο ή ο φορέας διατηρεί, ως εκ του σκοπού του, τακτικές επαφές, και τα δεδομένα ανακοινώνονται σε τρίτους μόνον με τη συγκατάθεση των προσώπων στα οποία αναφέρονται ή ...».

1. Η ΑΕΔΔ συνεστήθη από τα πολιτικά κόμματα και τις πολιτικές κινήσεις που συμπράττουν στην ίδρυση του νέου πολιτικού φορέα και αποτελείται από ανεξάρτητες προσωπικότητες, εκπροσώπους των συνεργαζόμενων πολιτικών κομμάτων και πολιτικών κινήσεων και εκπροσώπους των υποψηφίων. Η ίδρυση νέου πολιτικού κόμματος από ήδη υφιστάμενα πολιτικά κόμματα και πολιτικές κινήσεις εμπίπτει στο πεδίο προστασίας του άρθρου 29 § 1 Συντ., το οποίο κατοχυρώνει το δικαίωμα ίδρυσης πολιτικών κομμάτων. Η ανάδειξη του επικεφαλής του υπό ίδρυση νέου πολιτικού φορέα, μέσω προκριματικών εκλογών, η οποία εντάσσεται στις προκαταρκτικές ενέργειες για την ίδρυση του φορέα, βρίσκει συνταγματική αναγνώριση στην επιταγή του άρθρου αυτού για τη δημοκρατική εσωτερική οργάνωση των πολιτικών κομμάτων (βλ. Χ. Ανθόπουλου - Ξ. Κοντιάδη, Εκδημοκρατισμός των κομμάτων και προκριματικές εκλογές, ΤοΣ, 2008, σελ. 303 επ.).

Υπάρχουν τρεις «τύποι» εσωκομματικών προκριματικών εκλογών: α) «κλειστές», στις οποίες μπορούν να συμμετέχουν μόνο τα εγγεγραμμένα μέλη των κομμάτων καθώς και όλοι όσοι εξομοιώνονται με αυτά, σύμφωνα με τις προβλέψεις του οικείου καταστατικού, π.χ. «φίλοι» του κόμματος που έχουν τα δικαιώματα του μέλους, β) «ανοικτές», στις οποίες γίνονται δεκτοί όλοι όσοι είναι εγγεγραμμένοι στους εκλογικούς καταλόγους που τηρούνται στο Υπουργείο Εσωτερικών, δηλαδή στην περίπτωση αυτήν προϋπόθεση για τη συμμετοχή στην ψηφοφορία είναι μόνο η ικανότητα ασκήσεως του εκλογικού δικαιώματος σύμφωνα με το άρθρο 6 § 1 του ισχύοντος Εκλογικού Κώδικα (π.δ. 26/2012), γ) «ημι-ανοικτές»,

στις οποίες μπορούν να συμμετέχουν εκτός από τα μέλη των κομμάτων και όλοι όσοι είναι εγγεγραμμένοι στους εκλογικούς καταλόγους που τηρούνται στο Υπουργείο Εσωτερικών, υπό την πρόσθετη προϋπόθεση ότι θα δηλώσουν κατά τη στιγμή της ψήφου την προσχώρηση ή την υποστήριξη τους στο κόμμα που οργανώνει τις προκριματικές εκλογές (βλ. *Χ. Ανθόπουλου/Ξ. Κοντιάδη, Εκδημοκρατισμός των κομμάτων, ό.π., σ. 315*).

Από την άποψη του Δικαίου των Προσωπικών Δεδομένων, δεν είναι αδιάφορη η επιλογή του ενός ή άλλου «τύπου» εσωκομματικών προκριματικών εκλογών, δεδομένου ότι ανάλογα με τη συγκεκριμένη επιλογή, η οποία εναπόκειται στην ελεύθερη εκτίμηση των πολιτικών κομμάτων, παρατηρούνται οι προϋποθέσεις νομιμότητας της επεξεργασίας των ευαίσθητων προσωπικών δεδομένων των ψηφιζόντων κατά τα άρθρα 7 § 2 και 7Α § 1 περίπτωση γ' του ν. 2472/1997 (πρβλ. για τη σχέση μεταξύ του «τύπου» των εσωκομματικών προκριματικών εκλογών και των εφαρμοστέων κάθε φορά διατάξεων της νομοθεσίας περί προσωπικών δεδομένων, την απόφαση 2012-020 της 26ης Ιανουαρίου 2012 της γαλλικής Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα καθώς και την απόφαση της 31ης Οκτωβρίου 2012 της αντίστοιχης Ιταλικής Αρχής βλ. σχετικά και *C.J. Bennett, Voter databases, Micro-targeting, and data protection law: can political parties campaign in Europe as they do in North America*, σε: *International Data Privacy Law*, 2016 Vol. 6 N.4, σ. 271 επ.).

Όπως προκύπτει από το προαναφερόμενο έγγραφο του Προέδρου της ΑΕΔΔ, στην προκειμένη περίπτωση έχει υιοθετηθεί ο τύπος των «ανοικτών» προκριματικών εκλογών, δηλαδή το δικαίωμα ψήφου για την επιλογή του ηγέτη του νέου πολιτικού φορέα, δεν αναγνωρίζεται μόνο στα μέλη των πολιτικών κομμάτων και πολιτικών κινήσεων που συμπράττουν για την ίδρυσή του, αλλά δυννητικά σε όλους τους ενδιαφερόμενους πολίτες, οι οποίοι είναι εγγεγραμμένοι στους εκλογικούς καταλόγους που τηρούνται στο Υπουργείο Εσωτερικών. Ως εκ τούτου, μεταξύ των ψηφιζόντων μπορούν να υπάρχουν και μη μέλη των πολιτικών κομμάτων και πολιτικών κινήσεων που συμμετέχουν στο εγχείρημα της ίδρυσης του νέου πολιτικού φορέα. Συνεπώς, στην περίπτωση αυτήν, δεν βρίσκεται εφαρμογή η απαλλοτρία υποχρέωσης του υπεύθυνου επεξεργασίας για τη λήψη προηγούμενης άδειας της Αρχής για την τήρηση του αρχείου ευαίσθητων προσωπικών δεδομένων, κατά το άρθρο 7Α § 1 περ. γ' του ν. 2472/1997. Εξάλλου, στην προκειμένη περίπτωση, δεν έχει ακόμη ολοκληρωθεί η διαδικασία ίδρυσης πολιτικού κόμματος σύμφωνα με το άρθρο 29 του ν. 3023/2002, ούτε υπάρχουν εγγεγραμμένα μέλη του κόμματος σύμφωνα με τις προβλέψεις του καταστατικού του. Συνεπώς, ορώμενο και από την άποψη αυτήν, δεν βρίσκεται εφαρμογή το προαναφερόμενο άρθρο 7Α § 1 περ. γ' του ν. 2472/1997, το οποίο αφορά ήδη συνεστημένα πολιτικά κόμματα με εγγεγραμμένα μέλη.

Τα ανωτέρω εκτεθέντα είναι νομικώς κρίσιμα στην κρινόμενη υπόθεση, λόγω του ότι η συμμετοχή στη διαδικασία προκριματικών εκλογών για την ανάδειξη του επικεφαλής του υπό ίδρυση νέου πολιτικού φορέα, αποτελεί, από μόνη της, εκδήλωση πολιτικού φρονήματος, το οποίο εντάσσεται στην κατηγορία των ευαίσθητων προσωπικών δεδομένων (άρθρο 2 στοιχ. β' του ν. 2472/1997) και απολαμβάνει για τον λόγο αυτόν αυξημένης προστασίας στο σύστημα του ν. 2472/1997 (βλ. άρθρα 7 και 7Α του νόμου αυτού). Υπό τα δεδομένα αυτά, η συγκεκριμένη γνωστοποίηση της τήρησης αρχείων από την ΑΕΔΔ επέχει θέση αιτήσεως για τη χορήγηση άδειας από την Αρχή, όπως ορίζει το άρθρο 7 § 3 εδ. β' του ν. 2472/1997. Η χορήγηση της άδειας από την Αρχή προϋποθέτει τη συνδρομή μίας ή περισσότερων εκ των προϋποθέσεων που προβλέπονται στο άρθρο 7 § 2 του ν. 2472/1997, μεταξύ των οποίων περι-

λαμβάνεται και η γραπτή συγκατάθεση του υποκειμένου των δεδομένων (βλ. άρθρο 7 § 2 περ. α' του ν. 2472/1997), ενώ η Αρχή μπορεί να επιβάλλει και περαιτέρω όρους και προϋποθέσεις για την τήρηση των εν λόγω αρχείων (βλ. άρθρο 7 § 3 εδ. γ' του ν. 2472/1997).

2. Όπως έχει κρίνει η Αρχή (βλ. την απόφαση 26 του 2006), τα πολιτικά κόμματα έχουν το δικαίωμα να ζητούν και να λαμβάνουν τους εκλογικούς καταλόγους που τηρούνται στο Υπουργείο Εσωτερικών, ώστε να μπορούν να ενημερώνουν τους εκλογείς για τις πρωτοβουλίες τους, τη δράση τους, το πρόγραμμά τους και τους στόχους τους, χωρίς να απαιτείται για τη χορήγηση αυτή προηγούμενη συγκατάθεση των υποκειμένων των προσωπικών δεδομένων.

Ο πρωταρχικός σκοπός της χρησιμοποίησης των εκλογικών καταλόγων στην περίπτωση εσωκομματικών προκριματικών εκλογών συνίσταται στη διαπίστωση της ταυτότητας του εκλογέα και στη διασφάλιση της εφάπαξ άσκησης του δικαιώματος της ψήφου, ώστε να μην αλλοιώνεται το εκλογικό αποτέλεσμα με διπλοψηφίες. Ο προαναφερόμενος σκοπός είναι προδήλως σαφής και νόμιμος και η επεξεργασία των δεδομένων των υποκειμένων είναι αναγκαία για την επίτευξή του.

ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΛΟΓΟΥΣ ΑΥΤΟΥΣ

Η Αρχή κρίνει ότι:

Α) για τη διεξαγωγή της εκλογικής διαδικασίας επιλογής του επικεφαλής του υπό ίδρυση νέου πολιτικού φορέα, μπορεί να καταρτιστεί αρχείο ψηφισάντων, προκειμένου αφενός να αποδεικνύεται η συμμετοχή στην ψηφοφορία και αφετέρου να προκύπτει, διά της υπογραφής των ψηφιζόντων, η συγκατάθεσή τους ως προς την επεξεργασία των ευαίσθητων προσωπικών τους δεδομένων. Το εν λόγω αρχείο μπορεί να χρησιμοποιηθεί αποκλειστικά για τον έλεγχο του αδιάβητου της ψηφοφορίας και για τον λόγο αυτόν η τήρηση και η λειτουργία του πρέπει να περιορίζεται στο απολύτως αναγκαίο χρονικό διάστημα για τη διενέργεια των απαιτούμενων εξακριβώσεων, το οποίο κατά την κρίση της Αρχής, δεν μπορεί να υπερβεί τους δύο μήνες μετά την ολοκλήρωση του δεύτερου γύρου των προκριματικών εκλογών. Απαγορεύεται η καθ' οιονδήποτε τρόπο διάδοση των προσωπικών δεδομένων που περιέχονται στο αρχείο αυτό και κυρίως η διάδοσή τους μέσω διαδικτύου, είναι όμως επιτρεπτή η διαβίβασή του στα πολιτικά κόμματα και στις πολιτικές κινήσεις που συμπράττουν στο εγχείρημα της ίδρυσης του νέου πολιτικού φορέα, καθώς και στους υποψηφίους για την ηγεσία του, και η χρησιμοποίησή του εντός του ως άνω προσδιορισθέντος χρονικού διαστήματος.

Β) Είναι, επίσης, επιτρεπτή η δημιουργία ιδιαίτερου αρχείου μελών του νέου πολιτικού φορέα, στο οποίο θα καταχωρίζονται τα στοιχεία ταυτότητας και επικοινωνίας όσων από τους ψηφίζοντες δηλώσουν ότι επιθυμούν τη συμμετοχή τους στις περαιτέρω διεργασίες για τη συγκρότηση του νέου πολιτικού φορέα. Τα στοιχεία που περιλαμβάνονται στο εν λόγω αρχείο μπορούν να τηρηθούν επ' αόριστον, δεδομένου ότι ο σκοπός του συγκεκριμένου αρχείου είναι η συγκρότηση του πρώτου πυρήνα των μελών και των εκλογέων του νέου πολιτικού φορέα και υπάρχει ειδική συγκατάθεση των προσώπων αυτών για τον συγκεκριμένο σκοπό επεξεργασίας. Απαγορεύεται η καθ' οιονδήποτε τρόπο διάδοση των προσωπικών δεδομένων που περιέχονται στο αρχείο αυτό και κυρίως η διάδοσή τους μέσω διαδικτύου.

Γ) Τέλος, όσον αφορά το αρχείο εθελοτών είναι επιτρεπτή η τήρηση και η λειτουργία του, αλλά μόνο για χρονικό διάστημα δύο μηνών μετά την ολοκλήρωση του δεύτερου γύρου των προκριματικών εκλογών, ενώ και στην περίπτωση αυτήν απαγορεύεται η καθ' οιονδήποτε τρόπο διάδοση των προσωπικών δεδομένων που περιέχονται στο αρχείο αυτό.

Σχόλιο

Εσωκομματικές προκριματικές εκλογές και προστασία προσωπικών δεδομένων

Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Η πρόσφατη υπ' αριθ. 126/2017 απόφαση της Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα (ΑΠΔΠΧ) θέτει στο επίκεντρο το ζήτημα της προστασίας των προσωπικών δεδομένων στο πλαίσιο της διαδικασίας ανάδειξης ηγεσίας ενός υπό διαμόρφωση πολιτικού φορέα. Πρόκειται για ένα θέμα σύνθετο, με εξαιρετικό νομικό ενδιαφέρον για δυο κυρίως λόγους. Πρώτον, διότι η διαδικασία που εξετάζεται με την σχολιαζόμενη απόφαση δεν αφορά ένα υφιστάμενο πολιτικό κόμμα, αλλά έναν φορέα που *κυοφορείται*, που τελεί υπό διαμόρφωση. Δεύτερον, διότι –εν όψει της προηγούμενης διαπίστωσης– θίγονται όχι μόνο ζητήματα που συνδέονται με την προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα όσων συμμετέχουν στις διαδικασίες ανάδειξης ηγεσίας του φορέα αυτού, αλλά και ζητήματα γενικότερου συνταγματικού ενδιαφέροντος όπως η θέση και λειτουργία των κομμάτων στο πολιτικό σύστημα, η συμμετοχή των πολιτών σε αυτά, καθώς και ο δημοκρατικός χαρακτήρας της λειτουργίας τους.

Στο πλαίσιο των εισαγωγικών αυτών παρατηρήσεων διατυπώνονται ορισμένοι προβληματισμοί ως προς την εσωτερική λειτουργία των κομμάτων (άρα και τις εσωκομματικές εκλογικές διαδικασίες) σε σχέση με τις συνταγματικές διατάξεις και συνοπτική παράθεση ορισμένων κρίσιμων σκέψεων της υπ' αριθ. 126 απόφασης της ΑΠΔΠΧ.

Ι. Σύνταγμα και προκριματικές εκλογές

Πριν εξεταστούν τα κρίσιμα σημεία της απόφασης, σκόπιμο θα ήταν να γίνει μια σύντομη αναφορά στο κομματικό φαινόμενο και τον ρόλο του στο πλαίσιο των σύγχρονων κοινοβουλευτικών συστημάτων όπως αυτό οριοθετείται από το Σύνταγμα. Πιο συγκεκριμένα, στην ελληνική έννομη τάξη τα κόμματα αναγνωρίζονται σύμφωνα με μια άποψη¹ ως συνταγματικοί θεσμοί που δια-

δραματίζουν καίριας σημασίας ρόλο για την λειτουργία του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος. Ωστόσο, το άρθρο 29 του Συντάγματος, που για πρώτη φορά στην ελληνική συνταγματική ιστορία αναγνώρισε τα πολιτικά κόμματα², δεν προβαίνει σε κάποιου είδους ορισμό τους, καθώς το αντικείμενο ή έννομο αγαθό που προστατεύεται από την παρ. 1 της διάταξης αυτής είναι η σύσταση των πολιτικών κομμάτων³. Το ίδιο ισχύει και για τη διάταξη του άρθρου 29 του ν. 3023/2002⁴, η οποία μολονότι ρυθμίζει τα σχετικά με την ίδρυση πολιτικών κομμάτων, αποφεύγει να συμπεριλάβει έναν νομοθετικό ορισμό της έννοιας του κόμματος. Ανεξαρτήτως όμως της ύπαρξης ή όχι ενός συνταγματικού ή νομοθετικού ορισμού, το κομματικό φαινόμενο είναι πρωτίστως ένα κοινωνικό φαινόμενο, το οποίο προέκυψε ως άμεση, αλλά και αναγκαία συνέπεια του αντιπροσωπευτικού συστήματος, λειτουργώντας ως θεμελιώδης τρόπος πολιτικής οργάνωσης της κοινωνίας και του εκλογικού σώματος⁵ και ως «διαμεσολαβητής» μεταξύ των εκλογέων και των κρατικών θεσμών⁶. σε καμία όμως περίπτωση, τα κόμματα δεν

(2) Τα προϊσχύσαντα Συντάγματα του 1844 και των ετών 1864/1911/1952 σιωπούσαν, ενώ ρητή αναφορά –άρα και έμμεση αναγνώριση της ύπαρξής τους στο πλαίσιο της έννομης τάξης– στα κόμματα γίνονταν για πρώτη φορά στο Σύνταγμα του 1927, το άρθρο 55 του οποίου όριζε μεταξύ άλλων ότι «*Η Βουλή συνιστά εις την άρχην έκαστης Συνόδου ειδικὰς επιτροπὰς ἐκ μελῶν αὐτῆς, κατ' ἀναλογίαν τῶν κομμάτων, πρὸς ἐξέτασιν καὶ ἐπεξεργασίαν τῶν εἰς αὐτὴν ὑποβαλλομένων προτάσεων νόμων καὶ ἀναφορῶν*». Βλ. Α. Αξελού, Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822 - 1975/1986 - Αλέξανδρου Σβώλου, Ἡ Συνταγματικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, Στοχαστής, Νέα βελτιωμένη έκδοση 1998, σ. 225 επ..

(3) Βλ. περισσότερα Χ. Ανθόπουλου, άρθρο 29, σε: Φ. Σπυρόπουλου/Ξ. Κοντιάδη/Χ. Ανθόπουλου/Γ. Γεραπετρίτη, Σύνταγμα, Κατ' άρθρο ερμηνεία, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2017, σ. 779.

(4) ΦΕΚ Α' 146/25.6.2002.

(5) Βλ. περισσότερα Ευ. Βενιζέλου, Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου, Αναθεωρημένη έκδοση, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή 2008, σ. 787.

(6) Σύμφωνα με τον Konrad Hesse, τα κόμματα λειτουργούν ως φορείς και ενδιάμεσοι μιας διαδικασίας ελεύθερης διαμόρφωσης της βούλησης. Βλ. περισσότερα σε Κ. Hesse, Η συνταγματική θέση των πολιτικών κομμάτων, σε: Κ. Hesse, Το Σύνταγμα της πολιτικής ενότητας και της πρακτικής εναρμόνισης (επιμ. - μτφ. Στ.-Ι. Κουτνατζής), Παπαζήσης, Αθήνα 2017, σ. 178 επ.. Άλλωστε, βάσει του άρθρου 21 παρ. 1 του Θεμελιώδους Νόμου (Grundgesetz), τα πολιτικά κόμματα συμμετέχουν στην διαμό-

(1) Βλ. Κ. Χρυσόγονου, Σύνταγμα και πολιτικά κόμματα: Όψεις του ελλείμματος δημοκρατικής αντιπροσώπευσης, σε: Δ. Τσάτσου/Ξ. Κοντιάδη (επιμ.), Το μέλλον των πολιτικών κομμάτων, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2003, σ. 92.

είναι δυνατό να νοούνται ως κρατικά όργανα⁷, αν μάλιστα ληφθεί υπόψη η αρχικά επιφυλακτική (έως εχθρική⁸) υποδοχή του κομματικού φαινομένου από τα επίσημα κρατικά όργανα, η οποία βεβαίως ποίκιλε από χώρα σε χώρα και ανάλογα με τις εκάστοτε κρατούσες κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές συνθήκες. Υπό το ισχύον, λοιπόν, νομοθετικό πλαίσιο, στα πολιτικά κόμματα αναγνωρίζεται νομική προσωπικότητα⁹, η οποία προσδίδεται με την ίδρυσή τους, προκειμένου να διευκολύνονται στην «εκπλήρωση της συνταγματικής τους αποστολής»¹⁰. Για τον λόγο αυτόν, άλλωστε, η θεωρία δέχεται ότι η νομική προσωπικότητα των κομμάτων είναι «ιδιόρρυθμη»¹¹ ή «μερική»¹², εφόσον αφορά μόνο την δράση τους που σχετίζεται με την ως άνω αποστολή¹³.

Η δομή του άρθρου 29 παρ. 1 του Συντάγματος συγκροτείται επάνω στην βάση της αναγνώρισης ενός δικαιώματος: του δικαιώματος ίδρυσης και συμμετοχής σε πολιτικό κόμμα και ενός ορίου στην προστασία του δικαιώματος αυτού¹⁴. Όπως εύστοχα παρατηρείται, το δικαίωμα αυτό αποτελεί σύνθεση¹⁵ περισσότερων επιμέρους δικαιω-

φωση της πολιτικής βούλησης του λαού. («Die Parteien wirken bei der politischen Willensbildung des Volkes mit»).

(7) Βλ. Κ. Χρυσόγονου, *Σύνταγμα και πολιτικά κόμματα...*, σε: Δ. Τσάτσου/Ξ. Κοντιάδη (επιμ.), *Το μέλλον...*, ό.π., σ. 92.

(8) Χαρακτηριστική ως προς αυτό υπήρξε κατά τον 19ο αιώνα η στάση της Πρωσίας του Otto von Bismarck και λίγο αργότερα της αυτοκρατορικής Γερμανίας απέναντι στο -ιδρυθέν του 1863- Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα Γερμανίας (SPD), που έλαβαν και νομοθετικά μέτρα προκειμένου να περιορίσουν την δράση των Σοσιαλδημοκρατών («Gesetz gegen die gemeingefährlichen Bestrebungen der Sozialdemokratie» της 21.10.1878). Περισσότερα για το θέμα αυτό βλ. αντί άλλων σε Fr. Walter, *Die SPD: Biographie einer Partei*, 3. Auflage, 2009, σ. 15 επ..

(9) Άρθ. 29 παρ. 6 ν. 3023/2002.

(10) Βλ. Κ. Χρυσόγονου, *Σύνταγμα και πολιτικά κόμματα...*, σε: Δ. Τσάτσου/Ξ. Κοντιάδη (επιμ.), *Το μέλλον...*, ό.π., σ. 98. Επίσης, Απ. Παπακωνσταντίνου, *Τα δικαιώματα ίδρυσης και συμμετοχής σε πολιτικά κόμματα*, ό.π., σ. 297 επ. και Χ. Ανθόπουλου, ό.π., Άρθρο 29, Φ. Σπυρόπουλου/Ξ. Κοντιάδη/Χ. Ανθόπουλου/Γ. Γεραπετρίτη, *Σύνταγμα*, Κατ' άρθρο..., σ. 782 επ..

(11) Βλ. Κ. Χρυσόγονου, *Σύνταγμα και πολιτικά κόμματα...*, σε: Δ. Τσάτσου/Ξ. Κοντιάδη (επιμ.), *Το μέλλον...*, ό.π., σ. 98.

(12) Βλ. Χ. Ανθόπουλου, ό.π., Άρθρο 29, Φ. Σπυρόπουλου/Ξ. Κοντιάδη/Χ. Ανθόπουλου/Γ. Γεραπετρίτη, *Σύνταγμα*, Κατ' άρθρο..., σ. 783.

(13) Το αν η νομική προσωπικότητα των κομμάτων είναι ιδιωτικού ή δημοσίου δικαίου δεν διευκρινίζεται στην σχετική νομοθετική διάταξη, σύμφωνα όμως με μια άποψη, τα κόμματα αποτελούν «sui generis» νομικά πρόσωπα ιδιωτικού και όχι δημοσίου δικαίου, καθώς στην τελευταία περίπτωση θα εξομοιώνονταν με τα lato sensu κρατικά όργανα. Βλ. Κ. Χρυσόγονου, ό.π..

(14) Βλ. Χ. Ανθόπουλου, *Πολιτικά κόμματα και Δημοκρατία - Στοιχεία για μια επανεργιμεία του άρθρου 29 § 1 Συντ.*, ΕφημΔΔ 2/2015, σ. 157.

(15) Βλ. περισσότερο ενδεικτικά R. Alexy, *A Theory of constitutional rights*, Oxford, New York, 2002, σ. 159 επ..

μάτων που θα μπορούσαν να συνίστανται στην αρνητική του όψη (ήτοι την μη συμμετοχή σε ένα πολιτικό κόμμα), στο δικαίωμα αποχώρησης από κάποιο πολιτικό κόμμα, στο δικαίωμα στην ελεύθερη εσωτερική οργάνωση του κόμματος κτλ. Η άσκηση του δικαιώματος αυτού συμπληρώνεται, αλλά και οριοθετείται από τον δεύτερο άξονα που καθιερώνεται στην παρ. 1 του ίδιου άρθρου, ήτοι την ρήτρα εξυπηρέτησης της ελεύθερης λειτουργίας του δημοκρατικού πολιτεύματος, για την οποία γίνεται λόγος παρακάτω.

Πιο συγκεκριμένα, ένα ζήτημα εξαιρετικής σημασίας, το οποίο σχετίζεται όχι μόνο με την θέση των πολιτικών κομμάτων στο πλαίσιο του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος, αλλά και με τη φύση τους ως ενώσεων προσώπων με κοινά αποδεκτό πρόγραμμα και ιδεολογικό κέλφος, είναι και το θέμα της εσωτερικής οργάνωσης και λειτουργίας τους. Το Σύνταγμα δεν περιλαμβάνει λεπτομερείς διατάξεις σε σχέση με την εσωτερική οργάνωση¹⁶ και δράση των πολιτικών κομμάτων, αλλά, σύμφωνα με μια (παλαιότερη) άποψη, περιορίζεται σε μια κατευθυντήρια ή «παιδαγωγική»¹⁷ φύσεως ρύθμιση -και όχι γνήσια συνταγματική περιοριστική ρήτρα-, σύμφωνα με την οποία «η οργάνωση και η δράση [των κομμάτων] οφείλει να εξυπηρετεί την ελεύθερη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος»¹⁸. Αν ληφθούν υπόψη οι προπαρασκευαστικές εργασίες της Ε' Αναθεωρητικής Βουλής κατά την συζήτηση του -υπό κατάρτιση τότε- άρθρου 29, εύκολα αντιλαμβάνεται κανείς την δυσπιστία απέναντι σε οποιαδήποτε παρέμβαση της Πολιτείας στους όρους λειτουργίας των πολιτικών κομμάτων, κάτι που εν μέρει εξηγείται και από την -ακόμη νωπή τότε- εμπειρία της επτάχρονης στρατιωτικής δικτατορίας¹⁹, αλλά και της περιόδου που προηγήθηκε και η

(16) Σύμφωνα με τον Γ. Γεραπετρίτη, «Στην κοιμματική δημοκρατία που καθιερώνουν τα σύγχρονα αντιπροσωπευτικά συστήματα, δύο είναι οι μείζονες διακνυεύσεις σε σχέση με την οργάνωση και τη λειτουργία των κομμάτων. Πρόκειται για την εσωκομματική δημοκρατία και τη χρηματοδότηση των πολιτικών κομμάτων». Βλ. Γ. Γεραπετρίτη, *Χρηματοδότηση των πολιτικών κομμάτων και πολιτικός ανταγωνισμός στην Ελλάδα*, ΕφημΔΔ, 2/2013, σ. 270 επ..

(17) Βλ. Γ. Ζ. Δρόσου, *Η νομική θέση των πολιτικών κομμάτων στην Ελλάδα*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή 1982, σ. 183 επ., Φ. Σπυρόπουλου, *Εισαγωγή στο Συνταγματικό Δίκαιο*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή 2006, σ. 56 επ., *Εν. Βενιζέλου*, *Μαθήματα...*, ό.π., σ. 448 επ., Σπ. Βλαχόπουλου, *Το ν.δ. 59/1974 περί συστάσεως και επαναλειτουργίας των πολιτικών κομμάτων*, ΕφημΔΔ, 6/2014 σ. 751 επ., Χ. Ανθόπουλου, *Πολιτικά κόμματα ...* ό.π., σ. 157.

(18) Άρθ. 29 παρ. 1 Συντ..

(19) Βλ. Χ. Ανθόπουλου, *Πολιτικά κόμματα ...* ό.π., σ. 157 επ., όπου αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι «το μη κανονιστικό δεύτερο μέρος του άρθρου 29 Συντ. έχει μια ιστορικο-πολιτική εξήγηση, ίσως και δικαιολογία, αφού κατά την πρώτη ιδίως φάση του κύκλου της μεταπολίτευσης,

οποία επιβεβαιώνεται νωρίς από την σχετική νομολογία²⁰. Ωστόσο, με δεδομένη την σημασία και τον ρόλο που διαδραματίζει η εσωτερική λειτουργία των κομμάτων στο κοινοβουλευτικό σύστημα, η ανωτέρω επιταγή του άρθρου 29 παρ. 1 Συντ. θα μπορούσε να εξειδικευτεί σε επίπεδο κοινού νόμου²¹, χωρίς όμως μια τέτοια επιλογή να δικαιολογεί την υιοθέτηση τυχόν πρόβλεψης που να ορίζει μια συγκεκριμένη μορφή –ακόμη και δικαστικά ελεγχόμενης– οργάνωσης των κομμάτων ή μηχανισμούς ελέγχου των όρων και των προϋποθέσεων σχηματισμού της πολιτικής τους βούλησης²². Σύμφωνα με άλλη μια άποψη²³, η οποία είχε υποστηριχθεί και παλαιότερα από μέρος της θεωρίας²⁴ και είχε προκρίνει την ενίσχυση της κανονιστικής εμβέλειας της δημοκρατικής ρήτηρας, τα όρια της παραπάνω ερμηνείας του άρθρου 29 παρ. 1 Συντ. φαίνονται να έχουν εξαντληθεί υπό την επίδραση της μετεξέλιξης του ελληνικού πολιτικού συστήματος και της επιθετικής εισόδου στην πολιτική σκηνή ενός μορφώματος, το οποίο δηλώνει ανοιχτά την εχθρότητά του προς το ελεύθερο δημοκρατικό πολίτευμα, γεγονός που δικαιολογεί μια ριζική επαναπροσέγγιση της εν λόγω διάταξης²⁵. Προς την κατεύθυνση αυτήν φαίνεται να κινείται και η πιο πρόσφατη νομολογία των δικαστηρίων, όπως η ΣτΕ Ολ. 518/2015, η οποία μεταξύ άλλων

δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην συνταγματική σπουδαιότητα της ελεύθερης λειτουργίας του δημοκρατικού πολιτεύματος σε τέτοιο βαθμό, ώστε να δικαιολογούνται ακόμη και προληπτικά μέτρα σε βάρος κομμάτων, των οποίων η δράση δεν συμβαδίζει με τη διάταξη του άρθρου 29 παρ. 1 Συντ.²⁶. Η αρχή της «εξυπηρέτησης της ελεύθερης λειτουργίας του δημοκρατικού πολιτεύματος» αποτελεί λοιπόν και ένα ιδεολογικό-προγραμματικό όριο της ελευθερίας των πολιτικών κομμάτων²⁷.

Υπό το φως των ανωτέρω παρατηρήσεων, εξετάζεται η εσωτερική λειτουργία των κομμάτων –σε συνδυασμό και με τα παραδείγματα αλλοδαπών εννόμων τάξεων– κυρίως μέσα από την καθιέρωση και επέκταση των δημοκρατικών διαδικασιών για την ανάδειξη της ηγεσίας, των διαφόρων καταστατικών οργάνων, αλλά και για την λήψη των αποφάσεων από αυτά²⁸. Ο εκδημοκρατισμός εκφράζεται σε μεγάλο βαθμό με την υιοθέτηση μιας διαδικασίας ανάδειξης της ηγεσίας από ένα διευρυμένο εκλεκτορικό σώμα, το οποίο δεν περιορίζεται απλώς μεταξύ των μελών ενός κομματικού σχηματισμού, αλλά επεκτείνεται σε ένα μεγαλύτερο ακροατήριο. Η τάση αυτή, που αποτυπώνεται δια των προκριματικών εκλογών για την ανάδειξη της ηγεσίας ή των υποψηφίων²⁹ για τα δημό-

η απουσία ρυθμίσεων και ελέγχων της εσωτερικής οργάνωσης και της εξωτερικής δράσης των πολιτικών κομμάτων, επιτρεπτών εκ πρώτης όψεως με βάση το γράμμα του άρθρου 29 § 1 Συντ., ήταν απαραίτητη για τη δημοκρατική ανάπτυξη της χώρας και τη δημιουργία των βάσεων για μια «δημοκρατία των κομμάτων»».

(20) Βλ. ΣτΕ (Δ' Τμ.) 2145/1979, ΤοΣ 1979, σ. 600 επ., όπου μεταξύ άλλων αναφέρεται «ἐκ τῶν ἐν τῇ ἀναθεωρητικῇ Βουλῇ συζητήσεων ἐπὶ τοῦ σχεδίου τοῦ νῦν ἄρθ. 29 τοῦ Συντ. προκύπτει σαφῆς καὶ ἔντονος πρόθεσις ἀποφυγῆς, ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότερον, θεσπίσεων κανόνων ρυθμιζόντων τὴν ἐμφάνισιν, ὀργανώσιν καὶ λειτουργίαν τῶν κομμάτων, ἵνα ἀποφευχθῆί πάσα ἐπέμβασις εἰς τὴν ἐλευθερίαν των», ενώ πιο πρόσφατο παράδειγμα αποτελεί η υπ' αριθ. 590/2009 απόφαση του Αρείου Πάγου, η οποία επιβεβαίωσε και επανέλαβε τους βασικούς άξονες της παλαιότερης νομολογίας. Για μια ολοκληρωμένη παρουσίαση της απόφασης αυτής βλ. περισσότερα σε Χ. Ανθόπουλου, Η εσωτερική δημοκρατία στα πολιτικά κόμματα. Σκέψεις με αφορμή την απόφαση ΑΠ 590/2009, ΕφημΔΔ 3/2009, σ. 300 επ..

(21) Βλ. Δ. Τσάτσου, Η ενδοκομματική αντιπολίτευση ως πρόβλημα του συνταγματικού δικαίου, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή 1983, σ. 42 επ..

(22) Βλ. Φ. Σπυρόπουλου, Εισαγωγή ..., ό.π., σ. 57.

(23) Βλ. Χ. Ανθόπουλου, ό.π., Άρθρο 29, Φ. Σπυρόπουλου/Ξ. Κοντιάδη/Χ. Ανθόπουλου/Γ. Γεραπετρίτη, Σύνταγμα, Κατ' άρθρο..., σ. 776 και ίδιου, Πολιτικά κόμματα ... ό.π., σ. 157 επ..

(24) Βλ. Δ. Τσάτσου, Η ενδοκομματική..., ό.π., σ. 117, ίδιου, Πολιτεία, Αθήνα 2010 σ. 451 επ. και Κ. Χρυσόγονου, Σύνταγμα και πολιτικά κόμματα..., σε: Δ. Τσάτσου/Ξ. Κοντιάδη (επιμ.), Το μέλλον..., ό.π., σ. 100 επ..

(25) Βλ. Η. Anthopoulos/N. Garipides, The emergence of the Golden Dawn party: Political and Constitutional implications, σε: Diritto Pubblico Comparato ed Europeo, 2015, σ. 651 επ..

(26) Βλ. Χ. Ανθόπουλου, Πολιτικά κόμματα ... ό.π., σ. 157 επ. και ΣτΕ Ολ. 518/2015, στην οποία αναφέρεται μεταξύ άλλων ότι: «[...]Περαιτέρω, δύναται ο νομοθέτης, μέσα στο πλαίσιο της αρχής της αναλογικότητας και του σεβασμού του δικαιώματος παροχής εννόμου προστασίας κατά το άρθ. 20 παρ. 1 του Συντάγματος, να θεσπίζει αρνητικές προϋποθέσεις, οι οποίες κωλύουν την παροχή κρατικής οικονομικής ενίσχυσης, όχι μόνο για λόγους αφορώντες τη διαχείριση της ενίσχυσης αυτής εκ μέρους του δικαιούχου κόμματος (άρθρα 23 και 24 του ν. 3023/2002), αλλά και για λόγους ουσιαστικούς, συναρτώμενους προς την εν γένει δράση αυτού, η οποία, κατά το άρθρο 29 παρ. 1 του Συντάγματος, οφείλει να εξυπηρετεί την ελεύθερη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος. Η ενδεχόμενη εμπλοκή μελών της ηγεσίας πολιτικού κόμματος, τα οποία, δεδομένης της φύσεως αυτού ως νομικού προσώπου, (άρθ. 29 παρ. 6 ν. 3023/2002) προδήλως καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό τη δράση του, σε εγκληματικές ενέργειες των άρθρων 187 και 187Α του Ποινικού Κώδικα, αποτελεί, εν όψει της φύσεως των αδικημάτων και της συνάρτησής τους προς την ομαλή λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος, σοβαρό λόγο, ο οποίος καθιστά συνταγματικώς ανεκτή την αναστολή της κρατικής οικονομικής ενίσχυσης προς το εν λόγω πολιτικό κόμμα, δεδομένου μάλιστα ότι, κατά τα προεκτεθέντα, η αναστολή έχει προσωρινό χαρακτήρα, μέχρις ότου αποφανθούν αμετάκλητα τα κατά το Σύνταγμα αρμόδια ποινικά δικαστήρια, η δε επιβολή της δύναται να αμφισβητηθεί με αίτηση ακυρώσεως ενώπιον του ΣτΕ», ΕφημΔΔ 1/2015, σ. 41 επ..

(27) Βλ. Χ. Ανθόπουλου, ό.π., Άρθρο 29, Φ. Σπυρόπουλου/Ξ. Κοντιάδη/Χ. Ανθόπουλου/Γ. Γεραπετρίτη, Σύνταγμα, Κατ' άρθρο..., σ. 787.

(28) Για το ζήτημα του εκδημοκρατισμού των κομμάτων βλ. περισσότερα αντί άλλων Χ. Ανθόπουλου /Ξ. Ι. Κοντιάδη, Εκδημοκρατισμός των κομμάτων και προκριματικές εκλογές, ΤοΣ 2/2008, σ. 303 επ..

(29) Για τις ομοιότητες και τις διαφορές ανάμεσα στην διαδικασία επιλογής ηγεσίας και σε εκείνη της επιλογής υποψηφίων βουλευτών βλ. περι-

σια αξιώματα έχει τις ρίζες της στις ΗΠΑ³⁰, όπου από τα τέλη του 19ου αιώνα επεκτάθηκε το φαινόμενο των προκριματικών εκλογών, με σκοπό τον περιορισμό του νεποτισμού, των πελατειακών σχέσεων και των μεθόδων χειραγώγησης εκ μέρους των κομματικών μηχανισμών. Με άλλα λόγια, σκοπός ήταν ο περιορισμός του φαινομένου, για το οποίο έχει επικρατήσει στην Πολιτική Επιστήμη ο όρος «κομματοκρατία»³¹. Στην Ευρώπη, η καθιέρωση ενδοκομματικών ή προκριματικών εκλογών για την ανάδειξη της κομματικής ηγεσίας ή των υποψηφίων βουλευτών αποτελεί ένα σχετικά πρόσφατο φαινόμενο, καθώς η πρακτική αυτή άρχισε να εμφανίζεται τις τελευταίες δεκαετίες, κυρίως κατόπιν πιέσεων της κοινής γνώμης, χωρίς βεβαίως να απουσιάζουν –μεταξύ ευρωπαϊκών πολιτικών κομμάτων– παραδείγματα υιοθέτησης δημοκρατικών διαδικασιών «δημοψηφισματικού» χαρακτήρα για επιμέρους κρίσιμα ζητήματα³². Έτσι, π.χ. στη Γαλλία³³ τη μέθοδο των προκριματικών εκλογών για την ανάδειξη υποψηφίου Προέδρου της Δημοκρατίας εφαρμόζει το Σοσιαλιστικό Κόμμα³⁴ ήδη από το 1995, ενώ πολύ

πρόσφατα (2016) υιοθετήθηκε και από τους συντηρητικούς Ρεπουμπλικάνους³⁵. Στο Ηνωμένο Βασίλειο την πρακτική εφαρμόζουν και τα δύο μεγάλα κόμματα (Συντηρητικοί και Εργατικοί³⁶), ενώ και στις χώρες της Ιβηρικής Χερσονήσου (Ισπανία και Πορτογαλία) παρουσιάζεται σταδιακά, από τα τέλη της δεκαετίας του 1990, μια διεύρυνση της τάσης αυτής³⁷. Στην Ελλάδα, η διαδικασία προκριματικής εκλογής για την ανάδειξη επικεφαλής κόμματος πραγματοποιήθηκε από το ΠΑΣΟΚ τον Φεβρουάριο του 2004³⁸, λίγο μετά την παραίτηση του τότε πρωθυπουργού Κ. Σημίτη από την ηγεσία του κόμματος, την υπόδειξη από τον ίδιο ως διαδόχου του τότε Υπουργού Εξωτερικών και μετέπειτα πρωθυπουργού Γ. Παπανδρέου και την αλλαγή του καταστατικού του κόμματος μετά από έκτακτο συνέδριο³⁹. Η επιλογή του Γ. Παπανδρέου επιβεβαιώθηκε με την σχετική εκλογή, στην οποία δεν υπήρχε ανθυποψήφιος⁴⁰. Έκτοτε, στο κόμμα αυτό διεξήχθησαν 3 προκριματικές εκλογές για την ανάδειξη ηγεσίας⁴¹. Στη Νέα Δημοκρατία (ΝΔ), προκριματικές εκλογές για την ανάδειξη της ηγεσίας καθιερώθηκαν πρώτη φορά μετά την εκλογική ήττα του κόμματος αυτού στις εκλογές της 4.10.2009 και έλαβαν χώρα στις 29.11 του ίδιου

σότερα αντί άλλων *O. Kenig/G. Rahat/R. Y. Hazan, Leadership Selection versus Candidate Selection: Similarities and Differences*, σε: *G. Sandri/A. Seddone/F. Venturino, Party Primaries in Comparative Perspective*, Asgathe, 2015, σ. 21 επ..

(30) Για τις προκριματικές εκλογές στις ΗΠΑ βλ. περισσότερα εντελώς ενδεικτικά *J. Bibby/T. Holbrook, Politics in the American States: A Comparative Analysis*, 8th Edition. Virginia Gray and Russell L. Hanson. Washington D.C., 2004, ενώ για μια συνοπτική παρουσίαση της ιστορικής εξέλιξης του θεσμού βλ. περισσότερα *X. Ανθόπουλου/Ξ. Ι. Κοντιάδη, Εκδημοκρατισμός...*, ό.π., σ. 306 επ..

(31) Για το φαινόμενο της «κομματοκρατίας» στην Ελλάδα βλ. περισσότερα αντί άλλων *X. Ανθόπουλου, Το ελληνικό πολιτικό σύστημα ως κομματοκρατία*, σε: *Ξ. Κοντιάδη/Χ. Ανθόπουλου (επιμ.), Κρίση του ελληνικού πολιτικού συστήματος*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2008, σ. 111 επ..

(32) Πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η επιλογή του πορτογαλικού Σοσιαλιστικού Κόμματος να οργανώσει ψηφοφορία μεταξύ των μελών του το 1983 με το ερώτημα της επιλογής του προτιμότερου κυβερνητικού εταίρου (ανάμεσα στο Κομμουνιστικό Κόμμα και το -συντηρητικό παρά την ονομασία του- Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα) μετά τις βουλευτικές εκλογές της 25ης Απριλίου 1983, στις οποίες το Σοσιαλιστικό Κόμμα είχε επικρατήσει, χωρίς, όμως, να λάβει την αυτοδυναμία. Βλ. περισσότερα, *H. Κατσούλη, Τα πολιτικά κόμματα της Δυτικής Ευρώπης*, τ. Β', Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 398.

(33) Για τις προκριματικές εκλογές των κομμάτων στη Γαλλία βλ. περισσότερα ενδεικτικά *R. Lefebvre/E. Trille, Les primaires ouvertes en France - Adoption, codification, mobilisation*, Presses Universitaires Rennes, 2016.

(34) Ενδεικτικά, αναφέρεται ότι στις πρώτες προκριματικές εκλογές του 1995, τα μέλη του Σοσιαλιστικού Κόμματος ανέδειξαν ως υποψήφιο για τις Προεδρικές εκλογές του ίδιου έτους τον Lionel Jospin με ποσοστό 65,85% έναντι 34,15% του αντιπάλου του Henri Emmanuelli. Αντίστοιχα, στις προκριματικές του 2006 νικήτρια αναδείχθηκε η Ségolène Royal με ποσοστό 60,62% έναντι 20,84% και 18,54% που έλαβαν οι αντίπαλοί της Dominique Strauss-Kahn και Laurent Fabius αντί-

στοιχα. Στις προκριματικές εκλογές του 2011 επικράτησε ο François Hollande με ποσοστό 56,57% έναντι 43,43% της αντιπάλου του Martine Aubry, ενώ στις προκριματικές εκλογές του 2017 νικήτης αναδείχθηκε με ποσοστό 58,69% ο Benoît Hamon έναντι 41,31% του αντιπάλου του πρωθυπουργού Manuel Valls.

(35) Στις πρώτες προκριματικές εκλογές του 2016, οι Ρεπουμπλικάνοι ανέδειξαν (στον β' γύρο) ως υποψήφιο για την Προεδρία τον πρώην πρωθυπουργό François Fillon με 66,5% έναντι 33,5% που έλαβε ο αντίπαλός του, επίσης πρώην πρωθυπουργός Alain Juppé.

(36) Στις τελευταίες προκριματικές εκλογές του 2016, επιβεβαιώθηκε η ηγεσία του Jeremy Corbyn, ο οποίος επικράτησε με ποσοστό 61,8% έναντι 38,2% του αντιπάλου του Owen Smith.

(37) Για τις προκριματικές εκλογές στην Ισπανία και την Πορτογαλία βλ. περισσότερα αντί άλλων *O. Barberà/M. Lisi/J. Rodríguez Teruel, Democratising Party Leadership Selection in Spain and Portugal*, σε: *G. Sandri/A. Seddone/F. Venturino, Party ...*, ό.π., σ. 59 επ..

(38) Βλ. *X. Ανθόπουλου/Ξ. Ι. Κοντιάδη, Εκδημοκρατισμός...*, σ. 316.

(39) Με απόφαση του εκτάκτου συνεδρίου η διάταξη του καταστατικού που όριζε την εκλογή του προέδρου του κόμματος από το συνέδριο αντικαταστάθηκε από πρόβλεψη, σύμφωνα με την οποία η εκλογή του αρχηγού πραγματοποιείται από τα μέλη και τους φίλους του κόμματος.

(40) Σύμφωνα με τους διοργανωτές της ψηφοφορίας της 8ης Φεβρουαρίου 2004, στην τελευταία συμμετείχαν πάνω από 1.000.000 πολίτες.

(41) Λίγο μετά την ήττα του ΠΑΣΟΚ στις εκλογές της 16.9.2007, διεξήχθησαν προκριματικές εκλογές στις 11.11.2007, από τις οποίες νικήτης αναδείχθηκε ο Γ. Παπανδρέου με ποσοστό 55,9% έναντι 38,1% του Ευ. Βενιζέλου και 5,7% του Κ. Σκανδαλίδη. Στις 12.3.2012, ο Ευ. Βενιζέλος εξελέγη πρόεδρος του ΠΑΣΟΚ χωρίς αντίπαλο και στις 14.6.2015 πρόεδρος εξελέγη η Φ. Γεννηματά με ποσοστό 51,7% έναντι 25,3% του Αν. Λοβέρδου και 23,0% του Ο. Κωνσταντινόπουλου.

έτους⁴², ενώ η εκλογή για την ανάδειξη νέας ηγεσίας τον Δεκέμβριο του 2015 και τον Ιανουάριο του 2016⁴³ επιβεβαίωσε –παρά τις τεχνικές φύσεως δυσκολίες που παρουσιάστηκαν, με αποτέλεσμα την αναβολή της διαδικασίας⁴⁴– την υιοθέτηση της πρακτικής αυτής.

Και στην Ελλάδα λοιπόν, φαίνεται ότι εμποδώνεται η πρακτική των προκριματικών εκλογών για την ανάδειξη ηγεσίας των κομμάτων με την συμμετοχή κάθε ενδιαφερόμενου πολίτη, γεγονός που αποκτά πρόσθετο ενδιαφέρον σε νομικό – συνταγματικό επίπεδο, αν ληφθεί υπόψη ο ρόλος που αναγνωρίζει το Σύνταγμα στους αρχηγούς των κομμάτων σε σχέση με την λειτουργία του κοινοβουλευτικού συστήματος τόσο ως προς την διαδικασία σχηματισμού κυβέρνησης (άρθρ. 37 Συντ.)⁴⁵ –στο πλαίσιο ενός έντονα πρωθυπουργοκεντρικού συστήματος⁴⁶–, όσο και ως προς την συγκρότηση και λειτουργία των κοινοβουλευτικών ομάδων (στην περίπτωση που ο αρχηγός του κόμματος διαθέτει και την ιδιότητα του βουλευτή).

Μια άλλη διάσταση που παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον στο πλαίσιο των εσωκομματικών προκριματικών εκλογών –αλλά και γενικότερα της συμμετοχής σε ποικίλες εσωκομματικές δραστηριότητες– προσφέρει και το ζήτημα της προστασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα

των συμμετεχόντων από την οποιαδήποτε μορφής επεξεργασία τους εκ μέρους των κομματικών μηχανισμών και των οργάνων που επιφορτίζονται με την διεξαγωγή των εν λόγω διαδικασιών⁴⁷. Το ζήτημα αυτό παρουσιάζει ακόμη πιο έντονο ενδιαφέρον αν ληφθούν υπόψη ορισμένες ειδικότερες παράμετροι όπως: α) η συμμετοχή στις διαδικασίες προσώπων που δεν είναι μέλη των κομμάτων, β) η διασύνδεση των κομμάτων με την σύγχρονη τεχνολογία (διαδικτυακοί τόποι, μέσα κοινωνικής δικτύωσης κ.λπ.) και γ) η διεξαγωγή πολιτικού χαρακτήρα διαδικασιών από ενώσεις προσώπων, φορείς και σχήματα που δεν έχουν την ιδιότητα κομμάτων, αλλά τελούν υπό διαμόρφωση.

Στο σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον, σε μια εποχή που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί «μεταβιομηχανική» ή «μετανεωτερική», που σημαδεύεται από ραγδαίες αλλαγές σε όλα τα επίπεδα, από την οικονομία μέχρι τις κοινωνικές –ακόμη και τις διαπροσωπικές– σχέσεις, επόμενο είναι να μεταβάλλονται και οι σχέσεις πολιτικής αντιπροσώπευσης, άρα και τα κόμματα ως διάλυοι αντιπροσώπευσης ή διαμεσολαβητές της κοινωνίας με τους θεσμούς. Τα παραδοσιακού ή συμβατικού τύπου κόμματα διέρχονται μια περίοδο κρίσης σε επίπεδο ταυτότητας, ιδεολογικό, ακόμη και κοινωνιολογικό⁴⁸, με αποτέλεσμα να γίνεται λόγος για ένα νέου τύπου κόμμα, για «ψηφιακό κόμμα»⁴⁹ ή για «ανοιχτό κόμμα»⁵⁰. Στην Ελλάδα, το φαινόμενο αυτό καθίσταται εντονότερα αισθητό αν ληφθούν υπόψη και οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στο πολιτικό σύστημα γενικότερα και στην δομή του έως το 2012 παγιωθέντος κομματικού συστήματος⁵¹ ειδικότερα. Υπό αυτές τις συνθήκες πολι-

(42) Στις εκλογές εκείνες, αρχηγός του κόμματος αναδείχθηκε ο Αντ. Σαμαράς με ποσοστό 50,7% έναντι 39,7% της Ντ. Μπακογιάννη και 10,2% του Π. Ψωμάδη.

(43) Στον β' γύρο των προκριματικών εκλογών της 10.1.2016, αρχηγός του κόμματος αναδείχθηκε ο Κ. Μητσοτάκης με ποσοστό 52,4% έναντι 47,6% του Ευ. Μεϊμαράκη.

(44) Βλ. περισσότερα <<http://www.kathimerini.gr/839594/article/epikairothta/politikh/omofwnh-apofash-ths-kefe-gia-anavolh-twn-eklogwn-ths-nd>>.

(45) Σύμφωνα με το άρθρο 37 παρ. 2 Συντ., «Πρωθυπουργός διορίζεται ο αρχηγός του κόμματος το οποίο διαθέτει στη Βουλή την απόλυτη πλειοψηφία των εδρών. Αν κανένα κόμμα δεν διαθέτει την απόλυτη πλειοψηφία, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας παρέχει στον αρχηγό του κόμματος που διαθέτει τη σχετική πλειοψηφία διευρυντική εντολή για να διακριβωθεί η δυνατότητα σχηματισμού Κυβέρνησης που να απολαμβάνει την εμπιστοσύνη της Βουλής», ενώ η παρ. 3 του ίδιου άρθρου ορίζει στο τρίτο εδάφιο ότι «Αν οι διευρυντικές εντολές δεν τελεσφορήσουν, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας καλεί τους αρχηγούς των κομμάτων και, αν επιβεβαιωθεί η αδυναμία σχηματισμού Κυβέρνησης που να έχει την εμπιστοσύνη της Βουλής, επιδιώκει το σχηματισμό Κυβέρνησης από όλα τα κόμματα της Βουλής για τη διενέργεια εκλογών και σε περίπτωση αποτυχίας αναθέτει στον Πρόεδρο του Συμβουλίου της Επικρατείας ή τον Αρείου Πάγου ή τον Ελεγκτικό Συνεδριό το σχηματισμό Κυβέρνησης, όσο το δυνατόν ευρύτερης αποδοχής».

(46) Για το πρωθυπουργοκεντρικό σύστημα βλ. ενδεικτικά περισσότερα Κ. Μπτόπουλου, Το «πρωθυπουργοκεντρικό» ελληνικό σύστημα. Πολιτικό μύθοι και πολιτειακή πραγματικότητα, ΝοΒ 1995, σ. 206 - 215, Ιφ. Καμτσίδου, Η πρωθυπουργοκεντρική μορφή του ελληνικού κοινοβουλευτισμού, Τα εικοσάχρονα του Συντάγματος 1975, 1998, σ. 201 επ. και Χ. Μουκίου, Άρθρο 82, Φ. Σπυρόπουλου/ Ξ. Κοντιάδη/Χ. Ανθόπουλου/Γ. Γεραπετρίτη, Σύνταγμα, Κατ' άρθρο..., ό.π., σ. 1279 επ..

(47) Για το ζήτημα αυτό βλ. περισσότερα C. Bennett, Voter databases, micro-targeting, and data protection law: can political parties campaign in Europe as they do in North America?, International Data Privacy Law, 2016, Vol. 6, No. 4, σ. 261 - 275.

(48) Από την άποψη ότι τα «ταξικά» ή «μονοθεματικά» κόμματα τείνουν πλέον αν όχι να εκλείψουν, οπωσδήποτε όμως να απωλέσουν την επιρροή ή την «γοητεία» που ασκούσαν παλαιότερα στα ευρύτερα εκλογικά ακροατήρια.

(49) Βλ. ενδεικτικά St. Rodotà, Tecnopolitica. La democrazia e le nuove tecnologie della comunicazione, Laterza, 2004.

(50) Βλ. ενδεικτικά Ευ. Βενιζέλου, Το «ανοιχτό κόμμα» ως απάντηση στην κρίση του κομματικού φαινομένου, σε Δ. Τσάτσου/Ξ. Κοντιάδη (επιμ.), Το μέλλον..., ό.π., σ. 15 επ. (ιδίως σ. 30 επ.) και ίδιου, Το ανοιχτό κόμμα, Τρίτη έκδοση, Επίκεντρον, Θεσσαλονίκη 2007.

(51) Υπενθυμίζεται ότι στις εκλογές της 6.5.2012, το κομματικό σύστημα, όπως αυτό είχε διαμορφωθεί από την μεταπολίτευση και κυρίως από το 1977 κ.ε. μεταβλήθηκε άρδην, καθώς τα παραδοσιακά μεγάλα κόμματα υπέστησαν πρωτοφανή εκλογική καθίζηση και νέα σχήματα εισήλθαν στο Κοινοβούλιο. Η τάση αυτή επιβεβαιώθηκε στις εκλογές που ακολούθησαν έναν μήνα αργότερα, στις 17.6.2012 και παγιώθηκε μετά τις διπλές εκλογές του έτους 2015 (25.1 και 20.9). Για τις εκλογές του 2012

τικής ρευστότητας, αβεβαιότητας και κατάρρευσης των άλλοτε κραταιών κομματικών σχηματισμών, μοιραίο επακόλουθο υπήρξε η «αποσυσπείρωση» και η χαλάρωση των δεσμών μεταξύ των ψηφοφόρων και των κομμάτων.

II. Η υπ' αριθ. 126/2017 απόφαση της ΑΠΔΠΧ

Η απόφαση 126/2017 της ΑΠΔΠΧ ελήφθη κατόπιν υποβολής σχετικού εγγράφου, το οποίο κατέθεσε ο Καθηγητής Ν. Αλιβιζάτος, ως Πρόεδρος της Ανεξάρτητης Επιτροπής Διαδικασιών και Δεοντολογίας (ΑΕΔΔ) για την διεξαγωγή προκριματικών εκλογών για την ανάδειξη της ηγεσίας ενός νέου πολιτικού φορέα. Με την αίτηση αυτή γνωστοποιήθηκε στην ΑΠΔΠΧ η πρόθεση της ανωτέρω Αρχής να τηρήσει τρία αρχεία: α) ένα που θα αφορά τους εθελοντές για την διεξαγωγή της ψηφοφορίας, β) ένα αρχείο ψηφισάντων για όσους προτίθενται να συμμετάσχουν στην ψηφοφορία και γ) ένα αρχείο μελών του νέου πολιτικού φορέα. Σύμφωνα με τις σχετικές διευκρινίσεις που κατατέθηκαν ενώπιον της ΑΠΔΠΧ, πριν από την εκλογή, προβλέπεται μια διαδικασία ηλεκτρονικής «προεγγραφής» όσων ενδιαφέρονται να συμμετάσχουν στο σχετικό εγχείρημα, οι οποίοι και επιλέγουν αν επιθυμούν να εγγραφούν ως ψηφοφόροι ή ως μέλη του νέου φορέα. Εναλλακτικά, αυτό μπορεί να γίνει και κατά την ημέρα διεξαγωγής της ψηφοφορίας. Στη συνέχεια, συγκροτούνται τα τρία προαναφερθέντα αρχεία εκ των οποίων, το αρχείο μελών διατηρείται για αόριστο χρονικό διάστημα και παραδίδεται στην ηγεσία του νέου φορέα, το αρχείο ψηφισάντων τηρείται για ένα διάστημα 2 μηνών μετά το πέρας του δεύτερου γύρου των προκριματικών εκλογών και το αρχείο των εθελοντών διατηρείται επίσης το ίδιο χρονικό διάστημα, προκειμένου να ολοκληρωθούν οι διαδικασίες εξέτασης τυχόν ενστάσεων. Μετά την παρέλευση των 2 αυτών μηνών τα τελευταία αυτά αρχεία καταστρέφονται.

Η ΑΠΔΠΧ κλήθηκε να διερευνήσει αν είναι σύννομη η τήρηση των ανωτέρω αρχείων, λαμβανομένου υπόψη του γεγονότος ότι η εκλογική διαδικασία δεν αφορά ένα υφιστάμενο πολιτικό κόμμα, αλλά έναν φορέα υπό διαμόρφωση και εν όψει της σχετικής πρόβλεψης του άρθρου 7Α παρ. 1 περ. γ' του ν. 2472/1997, σύμφωνα με την οποία «Ο υπεύθυνος επεξεργασίας απαλλάσσεται από την υποχρέωση γνωστοποίησης [προς την ΑΠΔΠΧ] του άρθρου 6 και από την υποχρέωση λήψης άδειας του

άρθρου 7 του παρόντος νόμου στις ακόλουθες περιπτώσεις: [...] γ) Όταν η επεξεργασία γίνεται από σωματεία, ενώσεις προσώπων και πολιτικά κόμματα και αφορά δεδομένα των μελών ή εταιρών τους, εφόσον αυτοί έχουν δώσει τη συγκατάθεσή τους και τα δεδομένα δεν διαβιβάζονται ούτε κοινοποιούνται σε τρίτους (...).

Μια ενδιαφέρουσα παράμετρος είναι το γεγονός ότι η διεξαγωγή των προκαταρκτικών εκλογών εντάσσεται σε ένα γενικότερο πλαίσιο διαδικασιών εν όψει της συγκρότησης ενός νέου πολιτικού φορέα, στις οποίες, ωστόσο, συμμετέχουν υφιστάμενα πολιτικά κόμματα και κινήσεις⁵². Η Αρχή κρίνει ότι τόσο η διαδικασία για την ίδρυση, όσο και εκείνη για την εκλογή του επικεφαλής του νέου φορέα ερειδονται στο άρθρο 29 Συντ. επισημαίνοντας ότι η διεξαγωγή προκριματικών εκλογών είναι σύμφωνη με την «ρήτρα» της ίδιας διάταξης που επιτάσσει την δημοκρατική εσωτερική οργάνωση των κομμάτων. Στη συνέχεια, υπενθυμίζοντας την διάκριση των «τύπων» εσωκομματικών εκλογών σε «κλειστές»⁵³, «ανοικτές» και «ημι-ανοικτές»⁵⁴ ανάλογα με τα εκλεκτορικά σώματα⁵⁵, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η υπό εξέταση διαδικασία εμπίπτει στην κατηγορία των «ανοικτών» διαδικασιών⁵⁶, πράγμα που σημαίνει ότι συμμετέχουν όσοι πολίτες είναι εγγεγραμμένοι στους εκλογικούς καταλόγους που τηρούνται στο Υπουργείο Εσωτερικών⁵⁷. Υπό το φως των ανω-

(52) Σε αντίθεση με το γαλλικό παράδειγμα της περιόδου 1969 - 1971, όπου οι διάφορες κινήσεις της κεντροαριστεράς, της μη κομμουνιστικής αριστεράς και το παλιό Σοσιαλιστικό Κόμμα (SFIO) προχώρησαν πρώτα στην ίδρυση του σημερινού Σοσιαλιστικού Κόμματος (Parti socialiste) με το συνέδριο του Alfortville και στην συνέχεια ακολουθούσε η επιλογή επικεφαλής (εκλογή του François Mitterrand) στο συνέδριο του Épinay, οι διάφορες κινήσεις της κεντροαριστεράς στην Ελλάδα επέλεξαν παραδόξως πρώτα να εκλεγεί το πρόσωπο που θα ηγηθεί του νέου πολιτικού σχήματος και στη συνέχεια να ακολουθήσει η ίδρυση του φορέα. Βλ. ενδεικτικά περισσότερα για το συνέδριο του Épinay J. Moreau, «Le congrès d'Épinay-sur-Seine du Parti socialiste», Vingtième siècle, 2000, σ. 81 επ.. (Διαθέσιμο και στον ιστότοπο: <http://www.persee.fr/doc/xxs_0294-1759_2000_num_65_1_2874>).

(53) Στις «κλειστές» εκλογικές διαδικασίες συμμετέχουν μόνο τα εγγεγραμμένα μέλη των πολιτικών κομμάτων, καθώς και όλοι όσοι εξομοιώνονται με αυτά. Βλ. Χ. Ανθόπουλου/Ξ. Ι. Κοντιάδη, Εκδημοκρατισμός..., ό.π., σ. 316.

(54) Βλ. περισσότερα Χ. Ανθόπουλου/Ξ. Ι. Κοντιάδη, Εκδημοκρατισμός..., ό.π..

(55) Για τα εκλεκτορικά σώματα στις εσωκομματικές εκλογές βλ. ενδεικτικά G. Rahat/R. Y. Hazan, Candidate Selection Methods - An analytical Framework, Party Politics, 2001, σ. 297 επ. και ιδίως 301 επ.. Βλ. επίσης, G. Sandri/A. Seddone, Introduction: Primary elections across the world, σε G. Sandri/A. Seddone/F. Venturino, Party ..., ό.π., σ. 11 επ..

(56) Κάτι που προκύπτει, άλλωστε, και από το έγγραφο του Προέδρου της ΑΕΔΔ.

(57) Στην περίπτωση αυτήν, δηλαδή, προϋπόθεση για τη συμμετοχή στην ψηφοφορία είναι μόνο η ικανότητα ασκήσεως του εκλογικού δικαιώμα-

βλ. περισσότερα αντί άλλων Γ. Βούλγαρη/Η. Νικολακόπουλου, 2012: Ο διπλός εκλογικός σεισμός, Θεμέλιο, Αθήνα 2014.

τέρω δεδομένων, δεν εφαρμόζεται η διάταξη του άρθρου 7Α του ν. 2472/1997, περί απαλλαγής από την υποχρέωση γνωστοποίησης προς την ΑΠΔΠΧ και λήψης άδειας του άρθρου 7 του ίδιου νόμου για την πήρηση αρχείου ευαίσθητων προσωπικών δεδομένων, διότι: α) μεταξύ των ψηφίζοντων δεν συγκαταλέγονται μόνο τα μέλη των κομμάτων και των σχημάτων που συμμετέχουν στην διαδικασία ίδρυσης νέου πολιτικού φορέα και β) δεδομένου ότι δεν γίνεται λόγος περί ήδη συνηθισμένου κόμματος, αλλά περί φορέα τελούντος υπό διαμόρφωση, δεν υφίστανται εγγεγραμμένα μέλη. Άλλωστε, η συμμετοχή στις προκριματικές εκλογές για την ανάδειξη της ηγεσίας του νέου πολιτικού φορέα αποτελεί καθεαυτή εκδήλωση πολιτικού φρονήματος, το οποίο, ως ευαίσθητο προσωπικό δεδομένο υπό την έννοια του άρθρου 2 στοιχ. β' του ν. 2472/1997⁵⁸, απολαμβάνει αυξημένης προστασίας στο πλαίσιο των άρθρων 7 και 7Α του ν. 2472/1997⁵⁹. Περαιτέρω, εν όψει της θέσης

τους, σύμφωνα με το άρθρο 6 παρ. 1 του ισχύοντος Εκλογικού Κώδικα (π.δ. 26/2012).

(58) Σύμφωνα με το άρθρο 2 στοιχ. β' του ν. 2472/1997, ως «*Ευαίσθητα δεδομένα*», ορίζονται τα δεδομένα που αφορούν στη φυλετική ή εθνική προέλευση, στα πολιτικά φρονήματα, στις θρησκευτικές ή φιλοσοφικές πεποιθήσεις, στη συμμετοχή σε συνδικαλιστική οργάνωση, στην υγεία, στην κοινωνική πρόνοια και στην ερωτική ζωή, στα σχετικά με ποινικές διώξεις ή καταδίκες, καθώς και στη συμμετοχή σε συναφείς με τα ανωτέρω ενώσεις προσώπων».

(59) Δεν θα πρέπει να παραβλέπει κανείς επίσης τις διατάξεις του Ευρωπαϊκού Ενωσιακού Δικαίου και ειδικότερα της Οδηγίας 95/46 ΕΚ, το άρθρο 8 παρ. 1 και 2 περ. δ' της οποίας ορίζει ότι «1. Τα κράτη-μέλη απαγορεύουν την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που παρέχουν πληροφορίες για τη φυλετική ή εθνική καταγωγή, τα πολιτικά φρονήματα, τις θρησκευτικές ή φιλοσοφικές πεποιθήσεις, τη συμμετοχή σε συνδικαλιστικές οργανώσεις και την υγεία και τη σεξουαλική ζωή. 2. Η παράγραφος 1 δεν ισχύει εφόσον: ... δ) η επεξεργασία πραγματοποιείται από ίδρυμα, σωματείο ή οποιονδήποτε άλλο μη κερδοσκοπικό φορέα ο οποίος επιδιώκει πολιτικούς, φιλοσοφικούς, θρησκευτικούς ή συνδικαλιστικούς σκοπούς, υπό τον όρο ότι η επεξεργασία αφορά μόνον τα μέλη του ή πρόσωπα με τα οποία το ίδρυμα, το σωματείο ή ο φορέας διατηρεί, ως εκ του σκοπού του, τακτικές επαφές, και τα δεδομένα ανακοινώνονται σε τρίτους μόνον με τη συγκατάθεση των προσώπων στα οποία αναφέρονται» και του Κανονισμού (ΕΕ) 2016/679, το άρθρο 9 παρ. 1 και 2 του οποίου ορίζει ομοίως ότι: «1. Απαγορεύεται η επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που αποκαλύπτουν τη φυλετική ή εθνοτική καταγωγή, τα πολιτικά φρονήματα, τις θρησκευτικές ή φιλοσοφικές πεποιθήσεις ή τη συμμετοχή σε συνδικαλιστική οργάνωση, καθώς και η επεξεργασία γενετικών δεδομένων, βιομετρικών δεδομένων με σκοπό την αδιαμφισβήτητη ταυτοποίηση προσώπου, δεδομένων που αφορούν την υγεία ή δεδομένων που αφορούν τη σεξουαλική ζωή φυσικού προσώπου ή τον γενετήσιο προανατολισμό. 2. Η παράγραφος 1 δεν εφαρμόζεται στις ακόλουθες περιπτώσεις: ... δ) η επεξεργασία διενεργείται, με κατάλληλες εγγυήσεις, στο πλαίσιο των νόμιμων δραστηριοτήτων ιδρύματος, οργάνωσης ή άλλου μη κερδοσκοπικού φορέα με πολιτικό, φιλοσοφικό, θρησκευτικό ή συνδικαλιστικό στόχο και υπό την προϋπόθεση ότι η επεξεργασία αφορά αποκλειστικά τα μέλη ή τα

και του ρόλου των πολιτικών κομμάτων στη λειτουργία του κοινοβουλευτικού συστήματος, είναι δικαιολογημένη η χορήγηση σε αυτά των εκλογικών καταλόγων που τηρούνται στο Υπουργείο Εσωτερικών, εφόσον με τον τρόπο αυτόν επιτυγχάνεται η ενημέρωση των εκλογέων για την δράση και τις πρωτοβουλίες τους, χωρίς να κρίνεται απαραίτητη η προηγούμενη συγκατάθεση των υποκειμένων της επεξεργασίας⁶⁰. Εφόσον οι εκλογικοί κατάλογοι αξιοποιούνται από τους υπεύθυνους επεξεργασίας⁶¹, ήτοι τα πολιτικά κόμματα, κατά την διεξαγωγή προκριματικών εκλογών, προκειμένου να διαπιστωθεί η ταυτότητα των εκλογέων και να διασφαλισθεί ο αδιάβλητος χαρακτήρας του εκλογικού αποτελέσματος, η επεξεργασία κρίνεται δικαιολογημένη. Όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά στην απόφαση, ο επιδιωκόμενος σκοπός είναι «*προδήλως σαφής και νόμιμος*» και, άρα, η επεξεργασία είναι «*αναγκαία για την επίτευξή του*». Συνεπώς, δεν τίθεται ζήτημα παραβίασης της αρχής της αναλογικότητας.

Με βάση, λοιπόν, τις ανωτέρω σκέψεις, η ΑΠΔΠΧ έκρινε ότι η πήρηση ενός αρχείου ψηφισάντων είναι αναγκαία, προκειμένου αφενός μεν να αποδεικνύεται η συμμετοχή στην ψηφοφορία, αφετέρου δε να προκύπτει δια της υπογραφής των εκλογέων η συγκατάθεσή τους για την επεξεργασία των προσωπικών τους δεδομένων, σύμφωνα με το άρθρο 5 παρ. 1 του ν. 2472/1997⁶². Ωστόσο, ακριβώς επειδή η κατάρτιση του συγκεκριμένου αρχείου αποσκοπεί αποκλειστικά στην διασφάλιση του αδιαβλήτου της ψηφοφορίας, η πήρηση και λειτουργία του πρέπει να περιορι-

πρώην μέλη του φορέα ή πρόσωπα τα οποία έχουν τακτική επικοινωνία μαζί του σε σχέση με τους σκοπούς του και ότι τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα δεν κοινοποιούνται εκτός του συγκεκριμένου φορέα χωρίς τη συγκατάθεση των υποκειμένων των δεδομένων».

(60) Σύμφωνα με τον ορισμό του άρθρου 2 στοιχ. γ' του ν. 2472/1997, ως «υποκείμενο των δεδομένων» νοείται «το φυσικό πρόσωπο στο οποίο αναφέρονται τα δεδομένα, και του οποίου η ταυτότητα είναι γνωστή ή μπορεί να εξακριβωθεί, δηλαδή μπορεί να προσδιορισθεί αμέσως ή εμμέσως, ιδίως βάσει αριθμού ταυτότητας ή βάσει ενός ή περισσότερων συγκεκριμένων στοιχείων που χαρακτηρίζουν την υπόστασή του από άποψη φυσική, βιολογική, ψυχική, οικονομική, πολιτιστική, πολιτική ή κοινωνική».

(61) Σύμφωνα με τον ορισμό του άρθρου 2 στοιχ. ζ' του ν. 2472/1997, ως «υπεύθυνος της επεξεργασίας» νοείται «οποιοσδήποτε καθορίζει τον σκοπό και τον τρόπο επεξεργασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, όπως φυσικό ή νομικό πρόσωπο, δημόσια αρχή ή υπηρεσία ή οποιοσδήποτε άλλος οργανισμός. Όταν ο σκοπός και ο τρόπος της επεξεργασίας καθορίζονται με διατάξεις νόμου ή κανονιστικές διατάξεις εθνικού ή κοινοτικού δικαίου, ο υπεύθυνος επεξεργασίας ή τα ειδικά κριτήρια βάσει των οποίων γίνεται η επιλογή του καθορίζονται αντίστοιχα από το εθνικό ή το κοινοτικό δίκαιο».

(62) Σύμφωνα με τη διάταξη αυτήν, «*Επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα επιτρέπεται μόνον όταν το υποκείμενο των δεδομένων έχει δώσει τη συγκατάθεσή του*».

ζονται στο «απολύτως αναγκαίο χρονικό διάστημα», το οποίο, σύμφωνα με την ΑΠΔΠΧ, δεν δύναται να υπερβαίνει τους δύο μήνες από το πέρας του β' γύρου των προκριματικών εκλογών. Κατά το διάστημα αυτό, τα κόμματα και οι φορείς που συμμετέχουν στις διαδικασίες ίδρυσης του νέου πολιτικού φορέα θα έχουν την δυνατότητα να εξακριβώσουν την τήρηση των όρων για την διεξαγωγή της ψηφοφορίας, αλλά δεν θα επιτρέπεται η «καθ' οιονδήποτε τρόπο διάδοση» και «κυρίως μέσω του διαδικτύου» των προσωπικών δεδομένων που περιέχονται στο αρχείο αυτό. Το κριτήριο βάσει του οποίου κρίθηκε ως «εύλογο» το χρονικό διάστημα των δύο μηνών φαίνεται να εδράζεται στην πεποίθηση ότι ο συγκεκριμένος χρόνος είναι επαρκής για την ολοκλήρωση των εξακριβώσεων σχετικά με τον αδιάβλητο χαρακτήρα της ψηφοφορίας, δεδομένου ότι η ΑΠΔΠΧ δεν εξειδικεύει την αιτιολογία της.

Ως προς την κατάρτιση του αρχείου των μελών του νέου φορέα, η Αρχή έκρινε ότι η τήρησή του επίσης δεν δικαιολογεί την οποιασδήποτε μορφής (και κυρίως με ηλεκτρονικά μέσα) επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων που θα περιέχει, αλλά –σε αντίθεση προς το αρχείο ψηφισάντων– δεν υπόκειται σε χρονικό περιορισμό, καθώς συντρέχουν δύο ειδικότεροι όροι: α) το συγκεκριμένο αρχείο αποσκοπεί στην συγκρότηση ενός πρώτου πυρήνα μελών του νέου φορέα και β) τα πρόσωπα που επιθυμούν να συμμετάσχουν ως μέλη έχουν παράσχει ειδική συγκατάθεση για την επεξεργασία των προσωπικών τους δεδομένων.

Τέλος, ως προς το αρχείο των προσώπων που θα συμμετάσχουν εθελοντικά στην ψηφοφορία, κρίθηκε όπως και για το αρχείο ψηφισάντων ότι απαγορεύεται η καθ' οιονδήποτε τρόπο επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων και ότι η τήρησή του δεν δύναται να υπερβεί το χρονικό διάστημα των δύο μηνών από την ολοκλήρωση του β' γύρου της ψηφοφορίας, το οποίο κρίνεται «εύλογο» χωρίς περαιτέρω διευκρινίσεις, αλλά πιθανότατα επάνω στη βάση ότι είναι επαρκές για την εξέταση τυχόν ενστάσεων κατά της διαδικασίας.

Συμπεράσματα

Με βάση τις παραπάνω παρατηρήσεις, διαπιστώνει κανείς ότι η ΑΠΔΠΧ με την απόφασή της, προσπάθησε να συνδυάσει την προστασία των προσωπικών δεδομένων με την ελευθερία ίδρυσης και συμμετοχής σε πολιτικά κόμματα, λαμβάνοντας υπόψη και την «δημοκρατική

ρήτρα» του άρθρου 29 παρ. 1 Συντ. ως προς το ζήτημα της εσωτερικής οργάνωσης και λειτουργίας των πολιτικών κομμάτων.

Η κρίση περί του θεμιτού ή αθέμιτου χαρακτήρα της τήρησης των τριών αρχείων προσφέρει στην ΑΠΔΠΧ τη δυνατότητα στάθμισης ανάμεσα στο δικαίωμα προστασίας από την επεξεργασία των δεδομένων (άρθρο 9Α Συντ.) των συμμετεχόντων στο εγχείρημα ίδρυσης νέου πολιτικού φορέα υπό την ιδιότητα είτε των εκλογέων, είτε των μελλοντικών μελών, είτε των εθελοντών κατά την διεξαγωγή των σχετικών διαδικασιών και στο δικαίωμα ίδρυσης και συμμετοχής σε πολιτικά κόμματα (άρθρο 29 Συντ.). Και στις τρεις περιπτώσεις, η απαγόρευση της διάδοσης των προσωπικών δεδομένων ιδίως με ηλεκτρονικά μέσα, είναι απόλυτη, ενώ ο χρόνος τήρησης των τριών ξεχωριστών αρχείων ποικίλει ανάλογα με τους σκοπούς που υπηρετούνται. Δεδομένης της απουσίας ειδικότερης δικαιολογητικής βάσης στην απόφαση, συνάγεται ότι –όπως προαναφέρθηκε– ο χρονικός περιορισμός των δύο μηνών που τίθεται για την τήρηση και λειτουργία των αρχείων ψηφισάντων και εθελοντών δικαιολογείται από τη λειτουργική τους φύση που συνδέεται με το πρακτικό ζήτημα της απρόσκοπτης διεξαγωγής της ψηφοφορίας και τη διασφάλιση του αδιάβλητου χαρακτήρα των εκλογικών αποτελεσμάτων⁶³.

Τέλος, αξίζει να επισημανθεί ότι η κρίση της ΑΠΔΠΧ φαίνεται να συμβαδίζει⁶⁴ με τη νέα ερμηνευτική προσέγγιση της ρήτρας του άρθρου 29 παρ. 1 Συντ., σχετικά με την εξυπηρέτηση της ελεύθερης λειτουργίας του δημοκρατικού πολιτεύματος, όπως αυτή διαμορφώθηκε τόσο στην θεωρία (αρχικά), όσο και στη νομολογία⁶⁵, ιδίως μετά τις δραματικές μεταβολές που επήλθαν στο πολιτικό και κομματικό σύστημα υπό την επίδραση της πρωτοφανούς δημοσιονομικής κρίσης.

Γεώργιος Θ. Ζώης

Δικηγόρος, ΜΔΕ Δημοσίου Δικαίου (ΕΚΠΑ),

Υποψήφιος διδάκτορας Συνταγματικού Δικαίου ΕΚΠΑ

(63) Με την περάτωση του ελέγχου για την τήρηση των προβλεπόμενων όρων της ψηφοφορίας, τη διασταύρωση των στοιχείων των ψηφισάντων και την ολοκλήρωση της εξέτασης τυχόν ενστάσεων.

(64) Η εναρμόνιση αυτή συνάγεται, χωρίς να διατυπώνεται ευθέως, από τις σχετικές παραπομπές τόσο στη θεωρία, όσο στην –αλλοδαπή κυρίως– νομολογία που αναφέρεται στο σκεπτικό της απόφασης και ιδίως στην σκέψη 2.

(65) Βλ. ανωτέρω.

